

Андреј Семенов*

*Универзитет у Приштини са привременим
седиштем у Косовској Митровици, Филозофски
факултет, Катедра за социологију*

Зоран Недељковић*

*Универзитет у Приштини са привременим
седиштем у Косовској Митровици, Филозофски
факултет, Катедра за социологију*

ОПСТАНАК ГОРАНСКОГ ИДЕНТИТЕТА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ: УЛОГА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ И БРИСЕЛСКОГ ПРОЦЕСА***

Сажетак

Централни аргумент овог рада гласи да је опстанак идентитета горанске заједнице на КиМ могућ једино у оквиру српског националног корпуса. Алтернативне тезе о Горанцима као Албанцима, Бошњацима, Бугарима, Македонцима, засновани су на негирању самог постојања горанског идентитета или његови политички пропоненти не поседују капацитете да заштите горанску заједницу од приштинске администрације. Горански идентитет као део српским националног корпуса, у формалном смислу омогућава дуалност идентитета овој заједници, док у суштинском смислу пружа заштиту кроз институције у области здравства и образовања. Дакле, пут опстанка горанског идентитета уско је везан са опстанком српског становништа на КиМ, и готово искључиво зависи од подршке

* Имејл адреса: andrej.semenov@pr.ac.rs. <https://orcid.org/0000-0002-8493-7209>.

** Имејл адреса: zoran.nedeljkovic@pr.ac.rs. <https://orcid.org/0000-0002-5071-8892>.

*** Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-66/2024-03/200184).

Републике Србије али и успеха спровођења досадашњих споразума Бриселског процеса.

Кључне речи: Горанци, горанска заједница, Дијалог Београда и Приштине, Бриселски споразум, Охридски споразум, Немачко-Француски предлог, Србија, Косово и Метохија, Европска Унија.

УВОД

Након НАТО бомбардовања Савезне Републике Југославије, академско интересовање за Косово и Метохију (КиМ) излази из кругова специјалиста за Балкан и постаје предмет ширих научних дебата. Тако, за правнике и филозофе служи као студија случаја која испитује легалност и легитимитета једностраних интервенција ван оквира Уједињених Нација. Експерти за међународне односе, геополитику, и економију, виде Косовско питање као важан део дебате о улози крупног финансијског капитала на суверенитет држава али и одрживости униполарног света и неолибералне идеологије. За социологе и политикологе, КиМ помаже расветљавању етничке динамике пост-конфликтног друштва, али и разумевању разградње и изградње политичких институција и друштвених норми.

У последњих 10 година, сва ова питања постају, посредно или непосредно, везана за Бриселски процес, тј. преговоре Београда и Приштине под спонзорством ЕУ. Однос Београда и Приштине остаје један од најважнијих политичких изазова ткз. Западног Балкана, стога је усмеравање жиже истраживања ка овом процесу све само не изненађење. Међутим, стопама великих питања и у потрази са једнако великим одговорима често занемарујемо групе на маргинама те потраге – једна од њих су Горанци. Истина, горанска заједница је одавно привукла пажњу етнографа и историчара, а у другој половини XX века и лингвиста. То су најплодоносније области али и често и са садржином најоспораванијих аргумената. Међутим, управо те студије служе нам као полазна тачка и пружају одговоре, или тачније интерпретације могућих одговора, на питања ко су Горанци и коме припадају. Затим, у следећем делу дајемо преглед Бриселског процеса са посебним освртом на Заједницу српских општина (СЗО). Коначно, у последњем делу анализирамо везу између очувања горанског идентитета на КиМ и СЗО.

КО СУ ГОРАНЦИ?

Горанци, или Горани, су заједница која живи претежно на обронцима Шар планине, Кораба и Коритника, на територији која се налази у Србији, Македонији, и Албанији. Према архивским подацима из Османског царства, Горанци су били православни хришћани пре XV века када су Османлије започеле исламизацију групе која је трајала до краја XIX века (Katić 2021). И ту престаје консензуз око историје Горанаца – некада православни хришћани, данас муслимани.

Како Зејнел Зејнели (Zejneli 2015), горански новинар и дипломата бивше Југославије, описује реакцију турских војника под мисијом КФОР-а питајући се какви су то Срби: Муслимани без српских имена. Идеја да су Горанци Срби потиче од Ивана Степановича Јастребова, руског дипломате и етнографа, који је посетио Гору крајем XIX века и описао три српске православне цркве, као и неколико рушевина православних светиња (Jastrebov 2017). О истим местима, али овога пута само о рушевинама, сведочи српски географ и члан Српске академије наука и уметности Милисав Лутовац (Lutovac 1955). Неки српски истраживачи, ослањајући се на српско црквено наслеђе, али и на историјске архиве и горански језик (Pešikan 1986; Mladenović 2001), Горанце сматрају делом „српског националног корпуса” (Katić 2021, 66).

Ово је, барем у југословенским научним круговима, било доминантно становиште све до 1960-их година када се појављује интерес за проучавање горанске заједнице од стране македонских аутора као што су Блаже Ристовски, Божидар Водоевска и Бранко Кавкале, који је кулминирао оснивањем Удружења македонских муслимана 1970. Централни наратив ове организације гласи да су Горанци Македонци који су насилно преобраћени у ислам. Међутим, чини се да идеја није наишла на добар пријем у горанској заједници, јер како Дикићи (Dikici 2008, 34–35) примећује Удружење је „у почетку имало само 50 чланова и није представљало све Торбеше”, док његов председник Нијази Лимановски није могао без полицијске заштите међу горанским становништвом. Назиф Докле, горански научник из Албаније, на основу етимологије имена „Торбеш”, предлаже да су Горанци заправо Богомили које су српски владари прогањали па су морали да скривају у планинска подручја (Dokle, 2011, 85). Ваља нагласити да је ова идеја одбачена и у албанским

и у српским академским круговима. Иако и сам Докле нагиње македонској опцији, идеја о Горанцима као богомилима има своје корене у бугарским истраживањима о Горанцима.

Теза Горанци као богомили датира још од Јордана Иванова (1925),¹ и дуго времена је служила као камен темељац бугарских научника који су тврдили да су Горанци део бугарске дијаспоре. Последњих година, међутим, аргумент прелази на лингвистичку арену. Након два пројекта Српске академије наука и уметности који су поновили да су Горанци били припадници Српске православне цркве и да је матерњи језик Горанаца српски дијалект, Бугарска академија наука је почетком 2000-их покренула сопствени пројекат представљајући горански говор као сегмент бугарско-македонског дијалекатског континуума (Koleva 2012). Последица таквог тумачења није само да Бугарска има дијаспору у три земље, већ и да сви дијалекти који се говоре између Горе и Бугарске „морају такође бити бугарски” (Lindstedt 2016).

Док теза да су Горанци богомили губи своју оштрицу међу бугарским научницима, она ипак проналази уточиште у прилично необичном наративу – Горанци су Бошњаци. Укратко, теза гласи овако: Босанска Црква (коју су и Католичка црква и Православне цркве посматрале као јерес) била је богумилска и пошто је Црква босанска и Бошњаци данас живе у Босни – богумили су заправо били Бошњаци; а Горанци су били богумили па самим тим и Бошњаци. Можда је чак и непотребно рећи да постоји консензус међу научницима изван Босне да нема доказа да је Црква босанска била богумилска, а камоли да су данашњи Бошњаци били њени припадници.² Такође, безизазовно је оповргавати такав наратив, а још лакше га је исмевати, међутим, право питање је зашто се појавио и зашто је прихваћен код мањег дела муслиманског становништва на Балкану. Миндак-Завадзка објашњава да овај политички и социокултурни феномен служи муслиманским заједницама на Балкану да изграде своју етномитологију и покажу своју посебност и историјско присуство на данашњим територијама, и, у извесном смислу, замењује српско-хрватску оптужбу да су муслимани продали

¹ Докле је први пут изнео ову идеју 1991. године, али признаје да је 1999. године сазнао да теза није нова (Dokle 2011).

² Ову идеју одбацују чак и аутори који нису наклоњени српској историографији (нпр. Malcolm 1994).

„веру за вечеру“ идејом да су они заједница истинског веровања (Mindak-Zawadzka 2018).³

Премда је ова конструкција, ван дела Садика Идризија Абаљака, далеко од „мејнстрима“ унутар горанске заједнице у Србији, можда и зато што се на њих у Босни често гледа као на Милошевићеве лојалисте (Zejneli 2015), тешко је преценити значај муслиманског идентитета за Горанце. Занимљиво је, међутим, да Горанци у Македонији показују тенденцију да се идентификују одвајањем од већине. Тако Горанци који живе међу македонским већинским становништвом (нпр. Ростуше и Велебрдо) себе доживљавају као Турке, док они који су настањени у местима са већинским албанским становништвом (Долна Река и Жировница) користе македонску идентификацију (Stojanovski et al. 2015). У Србији, слично као у Албанији (упоредити Steinke 2017), Горанци себе углавном виде као „Горанце“ или као „свој народ“. Уверљиво објашњење би могло бити да им такав идентитет помаже да се разликују од већинског становништва, а да их не доживљавају као „странце“.

КОМЕ ПРИПАДАЈУ И ЗАШТО ЈЕ ТО ВАЖНО?

Историја Горанаца, као често и историја Балкана, предмет је разних тумачења и многа од њих служе политичким лидерима и њиховим „стручњацима“ да оправдавају одређене политике и идеологије, а што даље сежу у историју постаје лакше искористити замагљене историјске догађаје. Само кратак преглед интерпретације горанске историје открива да су Горанци третирани као Албанци, Бошњаци, Бугари, Македонци, и Срби.

Албанци су, чини се, најмање „оптерећени“ идентитетом горанске заједнице. Осим једног документа Albanian Human Rights Watch који говори о македонској мањини из Горе, у владиним али чак и у извештајима невладиних организација – Горанци се не спомињу (Steinke 2017). Објашњење је да Горанци доживљавају себе као Горанци у својим местима док у већим градовима користе књижевни албански и у први план стављају муслимански идентитет.

За разлику од Албаније, дебата о горанском идентитету на КиМ је све само не интертна. Како Жан-Арно Деранс и Лоран

³ Идеја је да су Бошњаци као богомили веровали у једног Бога и да су били присиљени да пређу у православну и католичку веру које нису правоверне због светог тројства, а да су се прихватањем ислама вратили вери једног Бога.

Жеслен, француски новинари са деценијским искуством извештавања догађаја са Балкана, сумирају разговор са „стручњаком” и тадашњим директором Музеја Призренске лиге: „[д]а видимо шта смо имали: Црногорци су Албанци, Срби са Косова су Албанци који то не знају, или су понекад Власи, Турци су Албанци, и Горанци су Албанци, са изузетком два бугарска села која су неким чудом атерирала посред Горе” (Derans and Žeslen 2011, 39). Док горанска заједница на КиМ не показује превише интересовања за прихватањем албанског наратива, идеја да су Горанцу Бошњаци има своје (малобројне) присталице. У време када су Срби бојкотовали косовске изборе,⁴ већина Горанаца придружила се бојкоту. Ипак, оних пар стотина који су се одлучили за супротно створили су динамичну политичку борбу. Са једне стране Грађанска иницијатива Горанаца (тада партија која се бори за власт како у Приштини тако и у Београду), а другој бошњачка коалиција Вакат. Управо је та коалиција спонзор идеје да су Горанци Бошњаци али не, барем у иницијалној фази, са циљем стварања пан-Бошњачке идеологије, већ са циљем одвајања горанске заједнице од Србије. Већ 2007. године отварају се школе на бошњачком језику где су у употреби уџбеници које је међународна заједница забранила у Босни – превише националистички за Бошњаке али подобни за младе Горанце.

Док бошњачки аргументи произлазе из текстова фундаменталиста и квази научника, али са конкретним последицама на терену, идеја да су Горанци део бугарске нације има супротну динамику. Са једне стране, осим индивидуалних одлука Горанаца да прихвате бугарски идентитет у замену за пасош ЕУ земље,⁵ није лако наћи Горанца који перципира себе као Бугарина. Са друге стране, бугаризацију Горанаца ваља схватити озбиљно из барем три разлога. Прво, пројекат има дугу историју и снажну потпору како академске заједнице тако и политичке елите. Друго, бугаризација Горанаца у Албанији донела је да се становници девет села, укупно преко 7000 становника, идентификују као Бугари (Ekathimerini 2024).

⁴ Огромна већина али не и сви: како саговорник Деранса и Жеслена примећује „довољно је да један српски магарац изађе и гласа па да десет посланика буде изабрано” (Derans and Žeslen 2011, 93).

⁵ Радивоје Младеновић напомиње да је тачан број непознат, али према незваничним подацима «у последњих петнаестак година око 150 новопечених Бугара из ових жупа студирало је на бугарским универзитетима о трошку бугарске државе» (Kosovo Online 2024).

Треће, како Неџмидин Сејдилар, локални политички представник горанске заједнице, примећује: не би било претерано изненађење да Приштина пристане да учествује у бугаризацији Горанаца у замену за наклоност Бугарске као ЕУ чланице (Kosovo Online 2024).

Иако аргументи македонске интелектуалне и политичке елите почивају на истој тези као и бугарски аргумент, македонско интересовање за горанску заједницу је претежно дефанзивног карактера. Док за Бугаре својатање Горанаца представља борбу за политичким представницима у Тирани, Скопљу, Приштини, али и потенцијално у Београду, македонско присвајање ове заједнице ваља разумети као покушај консолидације и напор ка кохезији сопствене нације и македонског друштва. Тако, чак македонско интересовање за Горанце ван Македоније (нпр. пораст Бугара у Албанији)⁶ треба схватити у контексту бугарско-македонског односа.⁷

На крају, Србија је, готово као и Албанија, деценијама имала пасиван однос према Горанцима: исламизовани Срби који говоре српским језиком и део су српског националног бића. Овакав однос био је користан и Горанцима, могли су бити истовремено Срби, муслимани, али и Горанци. Међутим, након НАТО бомбардовања, погрома Срба са КиМ, и приштинске једностране декларације независности, горанска заједница постаје необично важна за Београд. Горанци, због територије које насељавају, постају „чувари” српске државе на самом југу Србије. Другим речима, за српску интелектуално-политичку елиту, интересовање за горанску заједницу готово је искључиво дефанзивног природе (тј. без икаквих политичких претензија ка Горанцима у Македонији и Албанији) и представља микро борбу за очување државног суверенитета на КиМ. Најважнија спона између горанске заједнице и Београда остају српске школе. Како Семенов и Недељковић примећују – постоји финансијска подршка државних власти али потреба за конкретним иницијативама које би промовисале горанско културно наслеђе (Semenov and Nedeljković 2024). Свакако је важно споменути оснивање Националног савета Горанаца (НСГ) чија, у складу са важећим законима Републике

⁶ Док званичници из Скопља тврде да у Албанији живи преко 100.000 Македонаца, последњи попис у показује да у Албанији живи тек 2.300 Македонаца. Истина, етнички идентитет преко 150.000 грађана остаје непознат (Ekathimerini 2024).

⁷ Овај занимљив однос који почива на Бугарском негирању македонског језика и тези да су Македонци заправо Бугари (Marolov 2024) превазилази предмет нашег истраживања.

Србије, је улога остваривање права на мањинску самоуправу у култури и управо у образовању.

Претходни пасуси дају кратки преглед зашто је важно чији су Горанци, међутим, не пружају одговор коме „припадају”. По овом питању, можда најбоље што можемо да урадимо је да као почетну тачку прихватимо речи Зејнелија (Zejneli 2015, 197): „...ко су и коме припадају. Они су и свачији и ничији, а ипак су само своји... [с] коро педесет милиона људи у неколико држава заинтересовано је за четрдесетак хиљада Горанаца. Да ли им то годи. Свакако не”.

Међутим, више је него јасно да бугарски наратив почива на негацији Горанаца као одвојене заједнице и као такав не дозвољава вишеструки етнички идентитет. Директнијим речима, за Горанца није могуће да буде Бугарин и „само свој”. Албанска теза о Горанцима, такође, доноси одређене опасности за горанску заједницу. У Албанији, теза не садржи агресивну негацију већ јој је одлика занемаривање које може гурнути Горанце у наручје бугарског идентитета. На КиМ, тезу Горанци као Албанци одликује идеја о горанским школама на албанском језику а ваља приметити да „чим [Горанци] прекину везу са својим горанским говором постају етнички асимилирани” (Mladenović 2002, 49). Слично је и са тезом Горанци као Бошњаци, која иако омогућава Горанцима флуидни идентитет Бошњак-Муслиман, она истовремено негира и горански говор али само постојање горанског идентитета. Са друге стране, македонска конструкција „Македонци муслимани” може бити прихватљива горанској заједници у Македонији из саме природе ове конструкција: она омогућава да Горанци истовремено буду део македонске нације, да задрже идентитет „муслимани”, али и да (по потреби) идентификују себе у супротности са оба идентитета.⁸ Ова конструкција свакако може бити привлачна Горанцима у Македонији, али не и на КиМ. Једноставно, македонска влада не поседује капацитет да заштити горанску заједницу од политичког насиља приштинских администрација.

Српска идеја да су Горанци део српског националног корпуса садржи барем једнаку привлачност за Горанце на КиМ као и Македонци муслимани за горанску заједницу у Македонији, али са две битне разлике. Прво, Горанци у Србији имају могућност да се идентификује управо као Горанци: то није само ствар семантике јер, када имају избор, Горанци увек себе доживљавају

⁸ У супротности са Македонцима – Муслимани, у супротности са Албанцима – Македонци.

као Горанце (Đorđević Crnobrnja 2020; Steinke 2017; Zejneli 2015).⁹ На овој раскрсници могли бисмо рећи да су припадници горанске заједнице Горанци у светлу етничитета а Срби у смислу грађанског идентитета, али то не чини правду овој заједници. Док је претходна реченица недвосмислено тачка када је у питању грађански идентитет Горанаца, не постоји ни један ваљан разлог зашто би (у смислу етничитета) Горанцу било „забрањено” да истовремено буде Србин. Друго, постоји симбиоза интереса владајуће политичке елите у Београду и горанске заједнице. Са једне стране, интерес Србије је да сачува своје институције на КиМ па макар те институције биле само у области образовања. Истовремено, учешће у српском систему представља једину шансу Горанцима да остану Горанци. Сам опстанак ове конструкције горанско-српског идентитета, али и горанске заједнице као такве на КиМ, зависи од шире политичке слике, тј. спремности Србији да настави са финансијском потпором и колико ће НСГ успети да се избори за место горанског културног наслеђа и његових специфичности у оквиру српске културе, али пре свега зависи од коначног резултата Бриселског процеса.

БРИСЕЛСКИ ПРОЦЕС

Након неуспелих дипломатских напора, који су чак и један број ЕУ дипломата означиле као „политички театар” (Semenov 2022) који за циљ има једино да Косово постане независна држава, што је и резултирало једностраном декларацијом независности приштинске администрације, Косовско питање пресељено је на правни терен. На питање „Да ли је једнострано проглашење независности од стране привремених институција самоуправа Косова у складу са међународним правом”, Међународни суд правде одлучио се за уско интерпретирање овог питања и „суптилно назначио да би било боље да Србија свој будући правац деловања у односу са Косовом настави политичким каналима” (Tricot and Sander 2011, 368), чиме је отворио пут новој рунди преговора. Међутим, овога пута у значајно другачијим околностима и под директним окриљем ЕУ.

Важнију улогу ЕУ свакако не треба перципирати као директну последицу одлуке Међународног суда правде, већ тек као допунску валидацију иницијалног плана да се Косовско питање решава у оквиру ЕУ. Тако, још Резолуција 1244 позива ЕУ на учешће у

⁹ Од пописа 2011 Горанци имају ову могућност у Србији.

промоцију демократије, економског просперитета, стабилности и регионалне сарадње (UN Resolution 1244 1999, art.17), а након погрома у марту 2004, извештај Савета Безбедности УН закључује да ће ЕУ „морати да одигра најистакнутију улогу на Косову” (UN SC 2005, 21). Такође, ЕУ је, на формално једнаким основама са САД и Русијом, учествовала у неуспелим преговорима под руководством Мартија Ахтисарија (Martti Ahtisaari), а једва треба споменути да ЕУ већ има најмасовнију цивилну мисију у својој историји управо на територији КиМ. Идеја иза ЕУЛЕКС мисије (Мисија Европске уније за владавину права на Косову) је крајње необична и у правном смислу противречна, али и сасвим разумљива из перспективе Брисела. Како пет чланица Уније није признало Косово као независну државу, чиме је довођена у питање сама мисија, чланице ЕУ долазе до компромиса да ЕУЛЕКС користи Резолуцију 1244 као извор политичког легитимитета али и правну основу. Стога, ЕУЛЕКС, у иницијалној фази, истовремено представља мисију из тзв. Ахтисаријевог плана која спроводи надзирану независност (Comprehensive Proposal for the Kosovo Status Settlement 2007) али и статусно-неутралну мисију која обезбеђује непристрасност ЕУ као посредника. Истина, Међународна управљачка група за Косово (International Steering Group for Kosovo), састављена искључиво од чланица које су већ признале Косово, укида надзирану независност 2012 године. Међутим, чини се да је Косово све само не независно од спонзора његове независности (Capusella 2015; Terem and Rosputinsky 2018). Занимљиво је питање шта је политичко-правно стање ствари у случају да ЕУЛЕКС напусти Косово: са једне стране постоје аутори који верују да би повлачење мисије комплетирало Косовску независност (Muharremi 2010; Reis 2022), док постоји и мишљење да би то био трансфер уназад од ЕУ протектората ка УН протекторату (Semenov 2022).

И поред изазова које је представљала сама природа ЕУ мисије, али и други противречности као што је двострука улога Питера Фајта (Pieter Feith),¹⁰ или правна вратоломија односа Ахтисаријевог плана, тзв. Косовског устава, и ЕУЛЕКСА (видети: Semenov 2022), ЕУ постиже брз иницијални успех у посредовању између Београда и Приштине. Тако, преговори који су отпочели 2011 године, исте

¹⁰ У периоду 2008-2011, Фајт је служио као Специјални изасланик ЕУ за Косово (статусно-неутрална улога) али и као Међународни цивилни представник за Косово (орган који припрема Косово за независност).

године доносе резултате у виду техничких закључака: први договори су се тицали стварање заједничке комисије који би „идентификовала празнине у оригиналним матичним књигама” (Matične knjige 2011),¹¹ и слободе кретања преко територије друге стране (Sloboda kretanja 2011). Затим је уследио закључак о катастарским евиденцијама, што је за Приштину била шанса да успостави поуздан грађански регистар и имовинску евиденцију, а за Београд је то документ који отвара могућност реституције српске имовине (Katastar 2011). Убрзо, стране су дошле до још четири закључка: обезбеђивање слободног кретања робе у складу са ЦЕФТА споразумом (Carinski pečat 2011), међусобно прихватање универзитетских диплома чију верификацију врши Комитет европских академских стручњака (Univerzitetske diplome 2011), успостављање заједничких пунктова на прелазима (Integrirano upravljanje prelazima 2011),¹² као и да је „Косово”¹³ једино име које ће се користити у регионалним организацијама (Regionalno predstavljanje 2012).

У априлу 2013, након десет рунди техничких преговора, Европска Комисија објављује да су Београд и Приштина постигли „историјски споразум који утире пут за одлучујући напредак у њиховим ЕУ перспективама” (European Commission 2013). Тзв. Бриселски споразум, формално Први споразум о принципима који регулишу нормализацију односа, садржи 15 чланова. Члан 1. споразума предвиђа формирање Асоцијације/Заједнице општина у којима Срби чине већинско становништво (Заједница српских општина – ЗСО). Заједница се формира на основу статута и има своје органе као што су председник, потпредседник, скупштина, и савет (Briselski Sporazum [BS] 2013, ч. 1–3). Надлежности ЗСО су у складу са Европском повељом о локалној самоуправи и косовским прописима и заједница има представничку улогу према централним властима (BS, ч. 4–6). Док српска страна види ЗСО као новоосновани ентитет, Приштина сматра да заједница није ништа друго до још једно међуопштинско удружење у оквиру постојећег система.

¹¹ Сва документа везана за бриселски процес су преузета са званичног сајта Канцеларије за Косово и Метохију: <https://www.kim.gov.rs/pregovaracki-proces.php>.

¹² Док српска страна прелази препознаје као административне линије (*boundary management*), Приштина линије види као границу (*border*).

¹³ „Ово одређивање не прејудуцира ставове о статусу и у складу је са Резолуцијом СБ УН 1244 и Мишљењем Међународног суда правде о проглашењу независности Косова“.

Међутим, чињеница да СЗО може бити распуштен „само на основу одлуке општина чланица” (BS, ч.2) сигнализира неку врсту уставног статуса и не постоји основ да би иста могла бити спуштена на ниво НВО као што је био случај у Славонији. Такође, споразум не прецизира који орган доноси статут – Скупштина Косова, постојећа општинска тела према српском закону или новоизабране општине према косовском закону.

Приступ „конструктивних нејасноћа” је донео значај помак, али је и оставио терет различитих интерпретација који три стране носе и више од десет година од потписивања споразума. Међутим, ово у потпуности важи само када су у питању обавеза приштинске стране. Са друге стране новчића, обавезе које је Србија преузела далеко су прецизније. Тако, Бриселски споразум предвиђа „јединствене полицијске снаге под називом Косовска полиција” где ће Срби добити еквивалента места у новим безбедносним структурама као и гарантована места регионалних командира у већински српским местима (BS, ч.7–9). Споразум предвиђа и интеграцију судских власти и гарантује да ће српске судије бити већина у већима које поступају у општинама где су Срби већинско становништво (BS, ч.10). Коначно, споразум обавезује обе стране на организовање у учешће Срба у општинским избори, наставак разговора о енергетици и телекомуникацијама, као и да неће бити међусобне опструкције на путу ка ЕУ (BS, ч.11–14). Убрзо су уследили и споразуми везани за имплементацију самог Бриселског споразума (Plan primene sporazuma o normalizaciji Beograda i Prištine 2013) и дефинисање задатка тима за успостављање ЗСО (Delokrug rada i mandat rukovodećeg tima za uspostavljanje ZSO 2013).¹⁴ На крилима Бриселског споразума, Београд и Приштина настављају са серијом преговора: већ 2015 године договорене су прецизније компетенције ЗСО (Asocijacija/Zajednica opština sa većinskim srpskim stanovništvom na Kosovu – opšti principi/glavni elementi 2015), али је постигнути су и договори везани за енергетику (Sporazumi u vezi sa energetikom 2015) и телекомуникације (Telekomunikacije 2015). У наредним годинама долази и до детаљнијих договора у области правосуђа, регионалног представљања, управљања прелазима, итд.¹⁵

¹⁴ Ниједан од ових докумената не бави се изазовима које смо споменули у претходним параграфима.

¹⁵ У тренутку писања овог текста, Бриселски процес садржи најмање 32 документа, укључујући све политичке и техничке договоре (и оне који су престали са важењем) али без заједничких изјава и билатералне кореспонденције.

Пре него што пређемо на тзв. Охридски споразум, важно је споменути и документ који су представници две стране потписали у Вашингтону под посредством Доналда Трампа (*Donald Trump*) и његове администрације. Споразум о економској нормализацији, познатији као Вашингтонски споразум, премда понавља многе тачке из бриселских докумената, потенцијално доноси и нову динамику у односу Београд и Приштине као што су обавеза да Приштина приступи пројекту Отворени Балкан али и заједничко управљање језером Газиводе (Semenov 2021). Међутим, администрација Џо Бајдена (*Joe Biden*) није показала никакво интересовање за имплементацију овог споразума. Слична је атмосфера и у Београду и Приштини: за Албина Куртија (*Albin Kurti*) споразум легитимизује присуство Београда на Косову, док чини се српска страна нема намеру да инсистира на примени јер би то значило одустајање од руске енергетике и кинеске технологије. Вашингтонски споразум је, можда, најбоље разумети као подсетник да четири глобалне силе имају своје компаративне предности у Србији: САД када је у питању безбедности, ЕУ у питањима владавине права и инвестиција, Русија у области енергетике и спољнополитичке подршке, и Кина у сфери инфраструктуре и тржишта (EU European Parliament 2017). Другим речима, САД свакако не показују намеру да представљају алтернативу ЕУ када је реч о вредносним и нормативним оквирима у дијалогу између Београда и Приштине.

Последњи документ Бриселског процеса је Охридски документ или Европски предлог. Охридски документ састоји се од главног документа и једанаест чланова, као и анекса од седам параграфа. Већина тачака је практично понављање претходних обавезе две стране. Међутим, већ у преамбули и прва два члана видљива је намера спонзора споразума. Тако, аутори наглашавају посвећеност обе стране регионалној сарадњи и безбедности у Европи, али и „поштовање територијалног интегритета и суверенитета” и да је споразум „без прејудуцирања различитог гледишта страна о фундаменталним питањима, укључујући и статусна питања” (EU Proposal – European External Action Service [EEAS] 2023a, Preamble). Међутим, чини се да су већ прва члана у супротности са идејом да документ не прејудуцира питање статуса: две стране ће „развијати нормалне, добросуседске односе једна са другом на основу једнаких права [и] међусобно признавати своја документа и националне симболе” руководећи се принципима Повеље УН као што су „суверена

једнакост свих држава, поштовање њихове независности, аутономије и територијалног интегритета, право на самоопредељење, заштита људских права и недискриминација” (EU Proposal, art.1–2). Дакле, Европски предлог има само једну важну новину у односу на раније договорене документе и то је да Србија прихвати (не и да призна) Косово као независну државу. У овом тренутку Србија не показује никакве намере да пређе сопствене црвене линије. Такође, Семенов и Башчаревић подсећају да нити постоји вербални договор¹⁶ нити је документ сам по себи правно-обавезујући и да ће сама примена споразума зависити од даље динамике односа између ЕУ и Србије (Semenov and Bašcarević, 2024).

ЗАЈЕДНИЦА СРПСКИХ ОПШТИНА И ГОРАНЦИ

Очување горанског идентитета је уско повезан са Бриселским процесом, или прецизније са СЗО. У том контексту, четири питања су од кључне важности: два општа која се односе на дијалог између Београда и Приштине, и два специфична која тичу саме горанске заједнице.

Прво, где је крај Бриселског процеса? Премда је Охридски споразум представљен као коначно решења за нормализацију односа Београда и Приштина, у претходном делу видели смо да не уноси никакву нову динамику у дијалог, осим обавезе да Србија прихвати Косово као једнаку страну. Истина, анекс споразума предвиђа да Охридски споразум постаје део поглавља 35 и додатна обавеза Србији за приступање ЕУ (EU Proposal – Annex 2023b). Шта то тачно значи у смислу формалног рока? Узимајући податке усклађености Србије у поређењу са државама које су се придружиле ЕУ у периоду 2004-2012, истраживање показује да ће Србија бити спремна да се прикључи ЕУ најраније 2035 (Böhmelt and Freyburg 2017). У модел нису урачунати посебни услови за Србију (већ само критеријуми из Копенхагена) као и чињеница да Србија стагнира у процесу усклађивања (није отворено ни једно поглавље од децембра 2021). Другим речима, свакако је разумно додати још десетак година. Дакле, Србија, под условом да не одустане од ЕУ интеграција, има рок до 2045 да имплементира обавезе из Охридског споразума. За Косово немамо прецизна предвиђања, али ако исти модел показује да су

¹⁶ Александар Вучић је дан након састанка поручио да одређене провизије Европског предлога нису прихватљиве за Србију.

Босна и Херцеговина и Албанија 15 година из Србије и Косово је у том погледу даље од Албаније него Албанија од Србије, Косово ће, под условом да Бриселски процес резултира најповољнијим изходом по приштинску страну, достићи *acquis communautaire* негде око 2070.

Ово не повлачи са собом нужно и да ће се на имплементацију чекати деценијама, али је свакако добра илустрација немоћи европске политике условљавања. Ако на тренутак узмемо да ће три стране наћи *modus operandi* у коме је Охридски споразум више оквирни план него коначни договор, долазимо до неколико камена спотицања. Најважнији, уједно и друго питање наше дискусије, гласи каква је форма ЗСО? Потписани споразуми предвиђају да ЗСО има своје органе као што су председник, скупштина, савет, одбори, администрација, као и да врши пун развоја локалне демократије и привреде, надзор у областима образовања, здравствене заштите, стварање услова за повратак становништва, итд. Такође, ЗСО у односу са централним властима има право, између осталог, и да предлаже прописе од важности за српске општине, именује регионалног командира полиције, поседује покретну и непокретну имовину, као да и да буде сувласник компанија које пружају локалне услуге. Даље, предвиђено је да заједница буде финансирана од сопствених прихода, средстава приштинских власти, али и донацијама из Републике Србије. Коначно, заједница се, као што смо већ споменули, може распустити само двотрећинском већином њених општина чланица.

Укратко, досадашњи споразуми Бриселског процеса гарантују СЗО (а) потпуне компетенције у одређеним областима образовања и здравствене и социјалне заштите, (б) могућност формирања и управљања компанијама услужних делатности као што су банка или пошта, (в) везу са Србијом у виду финансирања, (г) суспензивна права вета и аутономију у односу са Приштином. Међутим, сама форма СЗО умного зависи од тога ко учествује у формирању заједница: индивидуе који су легитимни представници Срба на КиМ или Срби које Приштина сматра подобним за такав задатак. Како Семенов примећује модел поделе моћи и власти (*power-sharing*) на коме су базирани Бриселски документи није питање процедуре и „специфичног комплета правила и институција” већ захтева резултате у виду „договора елита” и „универзалне партиципације” (Semenov 2020, 383). Дакле, СЗО без учешћа српских представника

у формирању исте као и политичке партиципације Срба на КиМ не представља испуњење преузете обавезе.

Међутим, ако узмемо хипотетички сценарио у коме су ови услови испуњени, два су суштинска питања за горанску заједницу. Прво, да ли горанска заједница може бити део ЗСО? Члан 18. документа „Асоцијација/Заједница општина са већинским српским становништвом на Косову – општи принципи/главни елементи” гласи да је ЗСО „отворена за сваку другу општину под условом да се са тиме сагласе општине чланице”. Иако документи из Брисела не представљају препреку да се горанска заједница придружи српским општинама, ваља приметити да од 28.908 становника општине Драгаш Албанци чине готово 60% (Косово-попис становништва 2024). Како је, према косовским прописима, потребна двострука већина за „промену општинских граница, оснивање или укидање општина” (Kosovo Constitution 2008, art. 81, par.1), долазимо да је за прикључење горанске заједнице српским општинама потребан додатни договор елита који може бити и локалног карактера, тј. не мора бити део Бриселског процеса.

Друго важно питање тиче се самог опстанка горанске заједнице. Чак и у идеалном сценарију у коме се места са већинским горанским становништвом на КиМ придружују СЗО, да ли ће у Драгашу бити Горанаца да учествују? Једна од карактеристика горанске заједнице јесте „печалба” где отац и најчешће најстарији син одлазе на привремени рад изван места сталног боравка док остатак породице остаје у Гори, а мајка преузима улогу главе породице (Đorđević Crnobrnja 2015; Derans and Žeslen 2011; Markov 2019). Међутим, у последњих 25 година долази до промене мотивације али и обрасца миграција. Након НАТО бомбардовања и услед репресалија приштинских администрација долази померања од економски до економско-политичких миграција чија је главна карактеристика одлазак читаве породице са намером трајног насељења, тако да Гора постаје једна од (још увек готово неизоставна) дестинација летњег одмора.

ЗАКЉУЧАК

Горанска заједница насељена је у три балканске државе што само по себи има политички значај за Србију, Македонију, и Албанију, тј. државе у којима ова заједница живи, али и за суседну

Бугарску која показује територијалне претензије према Македонији, приштинске администрације које раде на потискивању српских елемената на КиМ, па чак и за одређене кругове муслиманске заједнице које теже унификацији муслиманског друштва на Балкану. Овакво, несразмерано броју и политичком утицају горанске заједнице, интересовање доводи до супротстављајућих теза о горанском идентитету.

Ако узмемо да Горанци перципирају себе као Горанце, или „своје људе”, онда произлази да тезе као што су Албанска, Бошњачка, и Бугарска, засноване на тихом или агресивном негирању горанске заједнице, нису адекватне за очување горанског идентитета. Међутим, изузетно је важно не потценити значај муслиманске идентификације ове заједнице, али и постојаност и организованост бугарске политичке и академске елите. Са друге стране, македонска теза о Горанцима као Македонцима Муслиманима има своју привлачност јер омогућаван дуалност: Горанац је Македонац, али остаје одвојен од осталих Македонаца. Ипак, ова привлачност се претежно односи на Горанце на територији Македоније. Српска теза о Горанцима као делу српског националног корпуса доноси барем једнаке предности са битном разликом да Србија, кроз институције у областима образовања и здравства, има капацитет да активно учествује у заштити горанског идентитета на КиМ.

Дакле, предуслов за опстанак горанског идентитета води кроз српске институције и везу тих институција са Србијом. Док српске институције чине предуслов, успех овакве конструкције умногоме зависи од резултата Бриселског процеса. У случају примене Бриселских докумената и формирања СЗО постоји простор за политички договор у коме би се и горанска заједница придружила српским општинама. Међутим, како је вишегодишња стагнација Бриселског процеса праћена повећањем политичког насиља приштинских администрација, али и економским и политичким исељавањем горанског становништва, постоји стварна опасност да ова заједница ишчезне.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Böhmelt, Tobias, and Tina Freyburg. 2018. "Forecasting candidate states' compliance with EU accession rules, 2017–2050." *Journal of European public policy* 25 (11): 1667–1685. <https://doi.org/10.1080/13501763.2017.1348385>
- Briselski dokument. 2011. *Integrirano upravljanje prelazima*.
Briselski dokument. 2011. *Katastar*.
Briselski dokument. 2011. *Matične knjige*.
Briselski dokument. 2011. *Regionalno predstavljanje*.
Briselski dokument. 2011. *Slobodana kretanja*.
Briselski dokument. 2011. *Univerzitetske diplome*.
Briselski dokument. 2011. *Carinski pečat*.
Briselski dokument. 2013. *Delokrug rada i mandat Rukovodećeg tima za uspostavljanje ZSO*.
Briselski dokument. 2013. *Plan primene sporazuma o normalizaciji odnosa Beograda i Prištine*.
Briselski dokument. 2015. *Asocijacija/Zajednica opština sa većinskim srpskim stanovništvom na Kosovu – opšti principi/glavni elementi*.
Briselski dokument. 2015. *Sporazumi u vezi sa energetikom*.
Briselski dokument. 2015. *Telekomunikacije*.
Briselski sporazum. 2013. *Prvi sporazum o principima koji regulišu normalizaciju odnosa*.
- Capussela, Andrea Lorenzo. 2015. *State-building in Kosovo*. London: I.B. Tauris.
- Comprehensive Proposal for the Kosovo Status Settlement*. 2007.
- Dikici, Ali. 2008. "The Torbeshes of Macedonia: Religious and National Identity Questions of Macedonian-speaking Muslims." *Journal of Muslim Minority Affairs* 28 (1): 27–43. <https://doi.org/10.1080/13602000802011044>.
- Dokle, Nazif. 2011. *Bogomilizam i etnogeneza Torbeša kukske Gore*. Prizren: Alem.
- Đorđević Crnobrnja, Jadranka. 2015. „I do Islanda su stigli – ekonomska i politička migracija Goranaca iz Gore." *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 63 (3): 565–579. <https://doi.org/10.2298/GEI1503565D>

- Zejneli, Zejneler. 2015. *Goranci – svačiji i ničiji, a ipak svoji*. Subotica: Grafoprodukt. Jastrebov, Ivan. 2018. *Stara Srbija i Albanija*. Beograd: Službeni glasnik.
- Ekathimerini. 2024. „Results of Albanian census stir tensions in the region“. 4. jul. <https://www.ekathimerini.com/politics/foreign-policy/1243158/results-of-albanian-census-stir-relations-in-the-region/>.
- European Commission. 2013. „EU Transport Policy Supports Major Rail Infrastructure Projects.“ *European Commission Press Corner*. Последњи приступ [10. 10. 2024]. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_13_347
- European External Action Service [EEAS]. 2023. „Belgrade-Pristina Dialogue: Agreement on the Path to Normalisation between Kosovo and Serbia.“ Последњи приступ [9. 10. 2024]. https://www.eeas.europa.eu/eeas/belgrade-pristina-dialogue-agreement-path-normalisation-between-kosovo-and-serbia_en
- European Parliament. 2017. „The Influence of External Actors in the Western Balkans.“ Последњи приступ [10.10.2024]. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/603854/EXPO_STU\(2017\)603854_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/603854/EXPO_STU(2017)603854_EN.pdf)
- Katić, Tatjana. 2021. „Prelazak na islam stanovništva Gore i Opolja, prema osmanskim katastarskim popisima.“ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 69 (1): 65–82. <https://doi.org/10.2298/GEI2101065K>. Lutovac, Milisav. 1955. *Gora i Opolje: antropogeografska proučavanja*. Beograd: Srpski etnografski zbornik, knj. 69. Mladenović, Radivoje. 2001. „Dijalekat gorskog regiona Šar planine.“ U *Srpskom dijalektoškom zborniku XLVIII*: Radovi i građa, ur. Pavle Ivić, 1–606. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti i Institut za srpski jezik SANU. Pešikan, Mitar. 1986. „Stara imena iz donjeg Podrimlja.“ *Onomastološki prilozi* 7: 1–118. https://hdl.handle.net/21.15107/rcub_dais_9234.
- Koleva, Krasimira. 2012. “The Goran Enclave in Kosovo: Language Data for Identity.” *Philologica Jassyensia* 8 (1): 133–139. https://web.archive.org/web/20180410150354id_/http://www.philologica-jassyensia.ro/upload/VIII_1_Koleva.pdf.
- Kosovo Online. 2024. “‘Bugarizacija’ Goranaca na Kosovu: Da li je pasoš EU jači od nacionalnog identiteta?”. 31. januar. <https://www.>

- kosovo-online.com/vesti/analize/bugarizacija-goranaca-na-kosovu-da-li-je-pasos-eu-jaci-od-nacionalnog-identiteta-31-1.
- Lindstedt, Jouko. 2016. "Conflicting Nationalist Discourses in the Balkan Slavic Language Area." In *The Palgrave Handbook of Slavic Languages, Identities and Borders*, eds. Tomasz Kamusella and Motoki Nomachi, 429–447. London: Palgrave Macmillan UK. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-137-34839-5_21.
- Malcolm, Noel. 1996. *Bosnia: A Short History*. New York: NYU Press.
- Markov, Ivaylo. 2019. "Changing practices of „being together” in the transnational kin-relationships among Gorani." *Гласник Етнографског института САНУ* 67 (3). 501–522. <https://doi.org/10.2298/GEI1903501M>
- Marolov, Dejan. 2022. "Contemporary Relations between Republic of Macedonia and Bulgaria." *European Journal of Economics, Law and Politics* 9 (1): 16–36. <http://dx.doi.org/10.19044/elv.v9no1a16>.
- Mindak-Zawadzka, Jolanta. 2007. "Gorani – 'Local' People." *Sprawy Narodowościowe* 31: 213–226.
- Mladenović, Radivoje. 2002. "The Speech of Goranians." *Journal of the Geographical Institute 'Jovan Cvijic', SASA* 51: 49–54.
- Muharremi, Robert. 2010. "The European Union Rule of Law Mission in Kosovo (EULEX) from the Perspective of Kosovo Constitutional Law." *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht* 70: 357–379.
- Reis, Liliana. 2022. "From a Protectorate to a Member State of the European Union: Assessing the EU's Role in Kosovo." In *Challenges and Barriers to the European Union Expansion to the Balkan Region*, ed. Bülent Sarper Agir, 278–296. IGI Global.
- Semenov, Andrej, and Ivan Bašćarević. 2024. Unraveling Incongruence: The EU Proposal in the Belgrade-Pristina Dialogue. *MGIMO Review of International Relations* 17 (5): 100–119. <https://doi.org/10.24833/2071-8160-2024-5-98-100-119>.
- Semenov, Andrej, and Zoran Nedeljković. 2024. The Role of Teachers in the Promotion and Preservation of Gorani Cultural Identity in Kosovo and Metohija. *SCIENCE International Journal* 3 (4): 105–110. <https://doi.org/10.35120/sciencej0304105s>
- Semenov, Andrej. 2021. "The Washington Agreement: A Supplementary Document to the EU Efforts?" *Insight Turkey* 23 (4): 259–276. <https://doi.org/10.25253/99.2021234.14>.

- Semenov, Andrej. 2022. "Legal and Political Contradictions in Kosovo: Limits of the Brussels Agreement." *SAGE Open* 12 (4): 1–10. <https://doi.org/10.1177/21582440221143307>.
- Steinke, Klaus. 2016. "Identity Problems of the Gorani in Eastern Albania and Kosovo." In *The Palgrave Handbook of Slavic Languages, Identities and Borders*, eds. Tomasz Kamusella and Motoki Nomachi, 360–375. London: Palgrave Macmillan UK. https://doi.org/10.1007/978-1-137-34839-5_18.
- Stojanovski, Straško, Jovan Ananiev, and Ana Nikodinovska Krstevska. 2015. "Between Religion and Nation: The Identity of Makedonci Muslimani in Republic of Macedonia." *International Journal of Sciences: Basic and Applied Research (IJSBAR)* 20 (2): 194–201. Between Religion and Nation: The Identity of Makedonci muslimani in Republic of Macedonia | International Journal of Sciences: Basic and Applied Research (IJSBAR) (gssrr.org).
- Tanjug. 2019. „Evropska svemirska agencija povećava fondove.” 28. novembar 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>.
- Terem, Peter, and Peter Rosputinský. 2018. "Legal and Political Aspects of Kosovo's Unilateral Declaration of Independence." In *Kosovo: Sui Generis or Precedent in International Relations*, ed. Dušan Proroković, 91–107. Belgrade: Institute of International Politics and Economics.
- Tricot, Roland, and Barrie Sander. 2011. "The Broader Consequences of the International Court of Justice's Advisory Opinion on the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo." *Columbia Journal of Transnational Law* 49(2): 321–363. <https://ssrn.com/abstract=1841803>.
- United Nations Security Council [UNSC] (1999) Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999. (UNSC, S/RES/1244).
- United Nations Security Council [UNSC] (2005) "Letter Dated 7 October 2005 from the Secretary-General Addressed to the President of the Security Council." UN Security Council Document, 7 October 2006. (UNSC, S/2005/635).

Andrej Semenov*

*University of Priština in Kosovska Mitrovica,
Faculty of Philosophy*

Zoran Nedeljković**

*University of Priština in Kosovska Mitrovica,
Faculty of Philosophy*

THE SURVIVAL OF GORAN IDENTITY IN KOSOVO AND METOHİJA: THE ROLE OF THE REPUBLIC OF SERBIA AND THE BRUSSELS PROCESS

Resume

The central argument of this paper is that the very survival of the identity of the Goran community in Kosovo and Metohija is possible only within the framework of the Serbian national being and largely depends on the success of the Brussels Process. The geographical location of the Gorani community across the three countries – Serbia, Macedonia, and Albania, makes this community politically relevant not only for the countries above but also for the Pristina administration and Bulgaria. Since the “battle” for Gorani identity implies political representation in Skopje, Tirana, Pristina, and even Belgrade, it attracts various interpretations. The Albanian thesis “Gorani as Albanians” is based on the view that Gorani are Albanians who speak a Slavic language and are inert primarily without a spill-over effect outside Albania. On the contrary, the Bulgarian view is long-lasting and often aggressive in academic and political circles; however, while successful in Albania, it does not appeal much to Gorani in Kosovo and Metohija. The thesis “Gorani as Bosniak” is the most recent and entirely based on pseudo-science: although it does have mass support among Gorani, with the support of the Pristina administration and utilization of Muslim narrative, which should not be underestimated when it comes to the Gorani community, it might garner adherents. The Macedonian thesis coined into a concept of “Macedonian Muslims” offers certain advantages since Gorani can be part of the majority population while preserving their Muslim identity. Similarly, the Serbian view of Gorani as part of the national corps

* Email address: andrej.semenov@pr.ac.rs. <https://orcid.org/0000-0002-8493-7209>.

** Email address: zoran.nedeljkovic@pr.ac.rs. <https://orcid.org/0000-0002-5071-8892>.

provides the same advantages. Still, unlike the Macedonian government, Belgrade can protect the Gorani community in Kosovo and Metohija through institutions such as education and social and health care. However, Belgrade's financial and logistic backing of Gorani is only one side of the coin since preserving Gorani's identity is contingent on the challenges of the Brussels Process. The first challenge concerns the implementation dynamic and whether the creation of The Association/Community of Serb Municipalities (ASM) comes before the exodus of the non-Albanian population in Kosovo and Metohija. The second challenge is the form of the ASM: the signed agreements hint towards certain constitutional rights. However, Pristina aims to reduce the ASM competencies to the level of an NGO. Third, while the current arrangement leaves space for the Gorani community to join the ASM, additional negotiation among political elites is required. Finally, due to the repression of Pristina's administrations in the past two decades, the Gorani migration pattern has changed from strictly economic to political-economic.

Keywords: Gorani, Goran community, Belgrade-Pristina Dialogue, Brussels Agreement, Ohrid Agreement, German-French proposal, Serbia, Kosovo and Metohija, European Union.

* Овај рад је примљен 29. октобра 2024. године, а прихваћен на састанку Редакције 10. фебруара 2025. године.